

Наталія Матвеева

ВНУТРІШКІЛЬНА НАУКОВО-МЕТОДИЧНА РОБОТА З УЧИТЕЛЯМИ ПОЧАТКОВИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УКРАЇНИ (1945-1990 роки)

Проблеми підготовки спеціалістів, підвищення їх кваліфікації та перепідготовки сьогодні визначаються як пріоритетні, що безпосередньо пов'язані з економічним і культурним розвитком, соціальною стабільністю держави. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ ст.» накреслює основні цілі і завдання у справі реформування освітньої системи, де особливого значення набуває робота з кадрами, а саме: підвищення якості їх підготовки, створення реальних можливостей для подальшого професійного і особистісного зростання, стимулювання власних освітніх потреб, потреб у постійному саморозвитку.

Важливим джерелом розробки цілісної системи управління освітою в Україні у цілому та системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів зокрема, є діалектичний підхід до конструктивно-критичного вивчення досвіду внутрішкільної методичної роботи з учителями та історіографії проблеми.

Аналіз стану цієї проблеми свідчить про те, що значну частину історичних джерел, особливо матеріалів архівів ще не висвітлено. На особливу увагу заслуговують праці Ю.Бабанського, М.Ващенко, І.Жерносека, О.Капченка, С.Крисяка, Н.Комаренко, А.Кузьмінського, Л.Кравченко, В.Руссола та інших.

Війна 1941-1945 рр. і пов'язані з нею труднощі наклали певний відбиток на діяльність усіх установ і закладів народної освіти. Значну частину кваліфікованих та досвідчених учителів було мобілізовано на фронт. Виникла гостра проблема у поповненні шкіл додатковими педагогічними кадрами. До педагогічної діяльності було залучено велику кількість працівників без педагогічної, а частково навіть і без належної загальної освіти. Станом на 1945 рік у початкових загальноосвітніх школах України викладали спеціалісти:

- з неповною середньою освітою (неповні середні школи освіти дорослих);
- з базовою середньою освітою (десять класів);
- що закінчили вечірні учительські інститути; польські гімназії та ліцеї;
- що закінчили заочні відділення педагогічних шкіл.

Тільки незначний відсоток складали учителі, що закінчили державні педагогічні інститути [9, 9].

Постановою №40 від 27 лютого 1943 року Ради Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У було накреслено ряд першочергових завдань щодо ліквідації наслідків розрухи шкіл німецькими загарбниками. Сюди входили: комплектація шкіл учнями, повне охоплення навчанням усіх дітей шкільного

віку; укомплектування шкіл педагогічними кадрами; ремонт та відбудова приміщень тощо. У матеріалах про організацію навчально-виховної роботи у школі, які були видані до початку навчального року Управлінням шкіл НКО УРСР особлива увага приділялась підготовці молоді до праці і оборони, вихованню патріотизму та любові до Батьківщини. Місія, що лягла на плечі педагогів, була надзвичайно важливою на той час. Основними колективними формами підвищення кваліфікації цього періоду були: короткотермінові курси, семінари, конференції, консультації. У період з 1 січня 1941 по 6 червня 1946 років відбувалися зміни у кількості адміністративно-територіальних одиниць окремих областей УРСР, зокрема утворились райони: Червонокаменський Кіровоградської області, Широкалинівський Миколаївської області, Верхньорогачинський, Високопільський, Новомаячківський Херсонської області та інші. Це зумовило збільшення кількості районних відділів народної освіти, які перебували на стадії становлення, що ускладнювало повне задоволення потреб відновлення необхідної кількості педагогічних кадрів. Проте, з іншого боку, з'являється можливість більше охопити учителів методичною роботою. «Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр.», прийнятий Верховною Радою СРСР у 1946 році передбачав розширення мережі початкових, семирічних і середніх шкіл, збільшення кількості учнів. Протягом 1947-1948 рр. Міністерствами освіти республік були затверджені Положення «Про методичну роботу в школі», «Про кущові методичні об'єднання вчителів 1-4 класів», «Про районний (міський) методичний кабінет», у яких передбачалися вирішення наступних завдань:

1. Систематичне підвищення рівня ідейно-політичної підготовки учителів.

2. Удосконалення методичної підготовки учителів щодо організації та проведення навчально-виховної роботи, збагачення її новими методами та прийомами навчання і виховання.

3. Вивчення та пропаганда досвіду роботи кращих учителів.

4. Систематичне ознайомлення учителів початкових шкіл з новинками педагогічної, методичної, дитячої, художньої та науково-популярної літератури.

5. Прищеплення учителю навичок активної самостійної роботи у теорії та експериментально-дослідницьких питаннях.

Внутрішкільна науково-методична робота з учителями включала у себе: методичні розробки, плани роботи, виготовлення наочності, підготовку та проведення відкритих уроків, взаємовідвідування уроків, доповіді та реферати учителів, роботу методичних секцій та педагогічних рад. Участь учителів у методичній роботі з метою систематичного підвищення фахової та методичної кваліфікації педагогічного колективу вважалася обов'язковою, незалежно від освіти, досвіду та якості роботи.

Крім діяльності шкільних та кущових предметних комісій і методичних об'єднань, проводилися заходи на районному рівні, а саме: серпневі та січневі учительські конференції, тематичні науково-практичні конференції,

семінари, семінари-практикуми, педагогічні виставки.

Внутрішкільна методична робота була спрямована на розв'язання ряду проблем, а саме:

- робота над ідейно-політичним та фаховим рівнем учителів;
- активна участь вчителів у громадському житті школи, міста (району);
- викорінення застарілих методів роботи;
- методично правильне проведення уроків;
- підготовка учителями високо ідейних виступів, виставок.

Орієнтовною тематикою роботи предметних комісій учителів 1-4 класів були: «Самостійна робота дітей з книгою», «Орфографічна та стилістична грамотність дітей», «Народження колективу». На засіданнях комісій обговорювалися відкриті уроки учителів, їх недоліки та переваги.

Архівні матеріали протоколів засідань педагогічних рад шкіл УРСР свідчать про те, що методичні об'єднання розглядали такі питання як удосконалення методичних прийомів роботи, розв'язання більшої кількості завдань, підняття рівня вимог не тільки до учнів, а й до самих себе [7, 22].

Для виконання Закону про обов'язкове навчання учителі були задіяні у переписі дітей віком від 7 до 15 років, обстежували родини з важким матеріальним становищем та надавали їм посильну допомогу тощо. Протягом одного навчального року у кожній окремо взятій школі проводилось близько 8 засідань методичних об'єднань, 9 засідань предметних комісій, 14 засідань педагогічної ради, а також паралельно велася робота з вивчення передового педагогічного досвіду. Керівництво школи проводило бесіди з учителями та батьками учнів, наради та консультації з педагогічним колективом. Річний план школи визначав зміст внутрішкільної методичної роботи. Педагогічні ради та методичні об'єднання спрямовували учителів до залучення їх у різних конференціях, семінарах, педагогічних виставках. Обласні педагогічні виставки учителів 1-4 класів організовувались за тематикою: «Навчання грамоти, каліграфії в школі»; «Арифметика в 1-4 класах»; «Пояснювальне читання»; «Досвід кращих учителів початкової загальноосвітньої школи» тощо. Для участі у педагогічних виставках учителі надсилали автобіографічний опис діяльності, характеристику роботи, плани відкритих уроків, календарні та піврічні плани, річний звіт, методичні розробки, дані про громадсько-корисну діяльність, відомості про те, який гурток веде поза школою; висвітлення методів, при допомозі яких вчитель має хороші наслідки в роботі; показ успішності учнів; відомості про виховну роботу з батьками, підвищення його ідейно-політичного рівня. Як бачимо, усі вищезазнані вимоги спрямовувались на те, щоб показати учителя усебічно: як викладача, класного керівника та громадського діяча [2, 14].

У зв'язку з дефіцитом педагогічних кадрів, Рада Народних комісарів УРСР дозволила організувати у десяти областях чотиримісячні курси підготовки учителів початкових класів, які охоплювали близько 2100 чоловік, а також у Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Кіровоградській,

Миколаївській, Херсонській, Ровенській, Тернопільській, Волинській, Чернівецькій, Одеській областях – тримісячні курси вчителів 1-4 класів на 12610 чоловік. Учителі без базової педагогічної освіти широко залучались до заочного навчання. Саме для учителів-заочників на початку року проводились семінари на базі райвно, надсилались списки рекомендованої літератури, програми для роботи над підвищенням ідейно-політичного та фахового рівня. Безпосередню практичну допомогу такі учителі отримували на консультпунктах чи опорних школах, де систематично проводились консультації.

Внутрішкільна науково-методична робота з учителями повинна була строго контролюватись з боку міських (районних) відділів народної освіти. Необхідно було установити постійний контроль та надавати допомогу учителям і керівним працівникам, систематично проводячи наради, бесіди, перевіряючи їх роботу по суті; узагальнювати й поширювати досвід роботи шкіл, районних педагогічних кабінетів у справі піднесення ідейного рівня та ділової кваліфікації учителів. З роками назріла необхідність створення в УРСР єдиної системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. «Положення про єдину систему підвищення кваліфікації учителів та працівників відділів народної освіти УРСР» висвітлювало мету, організацію, зміст, керівництво та контроль за підвищенням кваліфікації учителів шкіл [8, 14]. Було схвалено єдину систему підвищення кваліфікації учителів, що отримали педагогічну освіту, яка вважалася обов'язковою. Положення визначало структуру, кількість годин, види навчальної діяльності річного навчального циклу, заключним етапом якого були районні курси для вчителів 1-4 класів. Внутрішкільна методична робота з учителями проводилась у таких формах:

- вивчення творів класиків революційної теорії;
- політгуртки;
- самостійна робота над вивченням педагогіки, методики і фахових дисциплін;
- семінари з актуальних проблем навчання і виховання;
- робота шкільних методоб'єднань;
- екскурсії учителів з метою вивчення кращого досвіду.

Усе це повинно було сприяти піднесенню загальної культури учителів шкіл, поліпшенню якості уроку як основної форми навчально-виховної роботи з учнями. Згодом, стала поширеною практика відвідування і обговорення уроків, більш ретельно готувалися проведення «Дня учителя» тощо.

Умови функціонування системи освіти у період 1945-1956 рр. змінювались у залежності від ступеня розвитку всіх сфер життя суспільства УРСР. Порівняно з 1946/47 рр. на початку 1956/57 рр. кількість учителів зросла на 120133 осіб, а чисельність дипломованих кадрів – на 47,9%. Ще у 1945 році Постановою №1897 Ради Народних комісарів Української РСР було затверджено «Положення про інспекторів шкіл», яке визначало роль, місце та мету діяльності інспектора як державного контролера у системі

народної освіти. Крім цього, інспектор мав право залучати до інспектування діяльності шкіл кращих учителів. Тематична перевірка роботи школи зумовлювалася специфікою періоду навчального року: підготовка до нового навчального року, складання екзаменів, серпневих та січневих учительських нарад тощо. До уваги бралися:

- діяльність керівництва школи;
- стан реалізації постанов партії та уряду про освіту та школу;
- виконання Закону про загальне обов'язкове навчання;
- виконання навчальних планів та програм;
- стан виховної роботи та дисципліни у школі.

Інспектором обов'язково перевірявся і стан методичної роботи з учителями, а саме:

1. Методичне керівництво директора школи (відвідування уроків, їх обговорення, перевірка планів уроків; перевірка планів-щоденників виховної роботи; аналіз навчально-виховної роботи на педрадах, методичних об'єднаннях; індивідуальні бесіди з учителями; обговорення питань позакласних і позашкільних заходів з учителями; затвердження планів роботи методичних об'єднань, предметних комісій, педагогічного кабінету тощо).

2. Організація завідувачем школи методичної роботи (установлення днів засідань методичних об'єднань, предметних комісій; забезпечення допомоги молодосвідченим вчителям; розв'язання найважливіших завдань школи; залучення учителів до виконання індивідуальних методичних завдань; допомога учителям у підготовці до виступів на кущових методичних об'єднаннях і районних зборах про досвід роботи; контроль роботи голів предметних комісій та класних об'єднань, діяльність педагогічного кабінету; обмін досвідом; звіт про методичну роботу в школі; облік роботи учителів на шляху підвищення їх кваліфікації; перевірка виконання учителями ухвал з методичних питань тощо).

Перелік виконаної роботи брався до уваги інспектором, виходячи з аналізу документації:

- паспорта школи;
- річних планів роботи школи;
- особових справ учителів та учнів;
- розкладів занять, які готував завідувач навчальної частини школи (завідувач початкової школи);
- календарних, чвертних та поурочних планів учителів;
- зошитів, щоденників, класних журналів;
- протоколів засідань педагогічної ради школи;
- книги наказів та розпоряджень тощо.

Внутрішкільна методична робота перевірялась у такому напрямку:

- регулярність, згідно з розкладами, проведення нарад голів методичних об'єднань і предметних комісій;
- керівництво обговоренням питань на засідання методичних об'єднань і предметних комісій;

- надання допомоги учителям при підготовці і проведенні відкритих уроків, виступів, рефератів тощо;
- організація взаємовідвідування, узагальнення підсумків цих заходів;
- ведення обліку роботи методичних об'єднань і предметних комісій і подання звітів директору(завідувачеві) школи та педраді;
- надання допомоги завідувачеві шкільного педагогічного кабінету у накопиченні методичного матеріалу;
- висвітлення у пресі досвіду роботи класного методичного об'єднання і предметної комісії.

Учительські плани перевірялись згідно з державними програмами, констатувалися факти дотримання учителем вимог щодо виховання та навчання учнів, ведення уроку, використання наочності, формування навичок самостійної роботи учнів.

У сільських двокомплектних школах перевірялося уміння педагогічно організувати роботу (проведення письмових робіт, їх відповідність навчальним програмам, якість виконання; домашні завдання, їх обсяг та складність; об'єктивність оцінювання; правильність ведення класних журналів; зміст тем навчального матеріалу тощо). Методом бесіди інспектор установлював процент учителів, які займалися науково-пошуковою роботою. Вивчаючи кадровий склад школи, до уваги брався фаховий рівень, досвід роботи, старанність, організація самоосвіти, підвищення ідейно-політичного рівня і педагогічної підготовки, участь у роботі конференцій, нарад, предметних комісій та методичних об'єднань працівниками педагогічного колективу. Висновок про те, на якому рівні поставлено методичну роботу в школі робився і на основі протоколів засідань педагогічної ради, предметних комісій, методичних об'єднань; на результатах співробітництва школи з районним педкабінетом та інститутом удосконалення учителів; на тому, якою мірою методична робота, що проводиться, сприяє підвищенню педагогічної майстерності та фахового рівня педагогів школи. Завершальним етапом перевірки школи була педагогічна рада, на якій розглядалося питання поліпшення роботи школи у цілому.

Упорядкуванню методичної роботи з учителями сприяло «Положення про районний (міський) педагогічний кабінет» (1948 р., п.3). У ньому йшлося про те, що основною базою методичної роботи є педагогічний кабінет школи, який тісно пов'язаний з різними видами діяльності інспекторів шкіл району, а саме: розробкою плану роботи кабінету, організацією і проведенням семінарів та нарад, нагромадженням матеріалів з передового педагогічного досвіду, розробкою методичних документів та інше. Популяризацію кращого досвіду рекомендувалося проводити в таких формах:

- виступи на нарадах, педагогічних радах шкіл молодих учителів;
- читання лекцій з досвіду роботи;
- висвітлення суті досвіду у методичних куточках тощо [1, 34].

Педагогічна рада школи розглядалась інспектором у двох аспектах:

1) як орган колективної педагогічної думки, систематизації та узагальнення педагогічного досвіду;

2) як орган контролю та керівництва діяльністю педагогічного колективу[3, 202].

Робота педагогічної ради була скерована на високоякісні показники у навчально-виховній роботі, роботі школи з сім'єю, пропаганді серед населення, підвищенні ідейно-політичного рівня підготовки учительських кадрів, допомозі відстаючим учням, обміні досвідом. Проте, у сільських школах робота з ідейно-політичного виховання та методичного озброєння учителів проводилась несистематично. Педагогічні працівники були недостатньо забезпечені науковою літературою, методичними посібниками з окремих предметів, художньою літературою. Робота педагогічних рад і методичних комісій у школах не завжди була спрямована на ліквідацію конкретних недоліків у роботі викладацького складу: формалізму, викладання без унаочнення, відриву життя від практики. Формалізм проявлявся у відсутності диференційованого підходу до окремих учнів, у недостатній увазі до індивідуальних особливостей дитини [6, 129]. Одним з важливих питань, що піднімались на педагогічних радах школи було зобов'язати усіх учителів розпочати боротьбу за науковість викладання, посилити вимогливість до себе, домагатися високої ідейності, педагогічної правильності побудови кожного уроку тощо. Тобто, внутрішкільна методична робота з учителями зводилась до мобілізації педагогічного колективу на боротьбу за подальше піднесення якості навчання і виховання учнів, підвищення кваліфікації учительських кадрів, розгортання критики і самокритики недоліків роботи окремих працівників, розв'язання складних педагогічних і методичних питань шкільної практики, вивчення передового досвіду.

На учительських нарадах методичними об'єднаннями і предметними комісіями проводилась робота:

1. Аналіз навчально-виховної роботи (покласно і попредметно).
2. Обговорення календарних й поурочних планів та методичних розробок окремих тем.
3. Заслухання та обговорення доповідей 2-3 передових учителів з досвідом навчально-виховної роботи.

Протягом 1956-1966 рр. на допомогу вчителям початкових загальноосвітніх шкіл України інститутами удосконалення видано ряд методичних матеріалів, серед яких «Збірник матеріалів з досвіду використання технічних засобів», «Досвід організації навчально-виховної роботи з дітьми за місцем проживання», «Досвід роботи шкільної бібліотеки по комуністичному вихованню», «Тематико-експозиційний план шкільної Ленінської кімнати» тощо [4, 25]. Визначено ряд проблемних питань, направлених на поліпшення начально-виховної роботи і подолання другорічництва у школах, на піднесення рівня роботи у вчителями з підвищення їх науково-теоретичного та фахового рівня, подальше удосконалення справи виховання учнів на трудових традиціях нашого народу. За сумлінну працю, видатні успіхи у справі навчання і комуністичного виховання підрастаючого покоління, активну участь у

громадсько-політичному житті школи, активну участь у роботі методичних об'єднань, шкіл передового досвіду, кращі учителі були представлені до нагородження преміями, грамотами та медаллю Макаренка [5, 10].

Зросла допомога школам і з боку преси. Якщо у 1946/48 н.р. школи виписували незначну кількість газет («Правда», «Советская Украина», «Учительская газета» та журналів «Література в школі», «Барвінок»), то у 1950-1970 рр. чисельність їх збільшилась. Науково-дослідним інститутом педагогіки і психології, журналом «Радянська школа», газетою «Радянська освіта» систематично публікувались статті та інші матеріали на допомогу вчителям з питань підвищення ідейності й науковості викладання. Республіканські виставки, що організовувались, мали велике значення у справі пропаганди досягнень у галузі радянського шкільного будівництва, зокрема, передового досвіду роботи майстрів педагогічної праці.

Таким чином, короткотермінові курси удосконалення не могли забезпечити учителям об'єм необхідних їм знань. Окрім посібників, рекомендацій, головним джерелом, звідки вчитель черпав все необхідне, був урок. Отже, на шляху удосконалення самоосвіти, розширення ініціативи і творчості учителів, однією з важливих складових усього процесу підвищення кваліфікації була внутрішкільна методична робота. Саме методична робота з учителями у школі могла найперше допомогти у вирішенні різноманітних проблем, що виникали у процесі складної учительської праці. Правильно побудований процес методичної роботи у межах школи сприяв підвищенню ідейно-політичного та фахового рівня учителів, а це, у свою чергу, позитивно відбивалось у цілому на навчально-виховному процесі школи. Від віри учителя у можливість кожного учня, від його наполегливості, терпіння, уміння та науковості викладання залежали успіхи всього учнівського колективу на важкому шляху пізнання.

З відбудовою Української РСР, налагоджувалась і досягала вищого рівня освітня галузь країни. Методична робота у школі ставала усе більш дійовою. Методичні комісії, педагогічні ради, методичні об'єднання учителів вирішували конкретні питання теорії і практики роботи шкіл і учителів, вивчали і узагальнювали досвід передових учителів, популяризували його через педради, педагогічні виставки, науково-методичні конференції. Внаслідок часткової демократизації життя у 1980-х рр. педагогічні наради і засідання стали більш ефективними, де питання самоосвіти та фахового підвищення кваліфікації почало набувати вагомого значення. Саме цей період завершує багатолітню історію освіти як унітарної системи і розпочинає новий етап розвитку демократичної школи.

Отже, аналізуючи переглянуті нами нормативні документи, педагогічну літературу, архівні матеріали, ураховуючи всю успадковану від минулого базу, важливим є усебічне вивчення та осмислення кращого досвіду минулого, що сприятиме успішному розвитку освіти у нашій незалежній Українській державі.

Список використаних джерел

1. Дорошкевич Е. Роль инспектора в изучении и популяризации опыта // Народное образование. – 1949. – №10. – С.34-36.
2. Документи обласних педагогічних виставок. 15.08. – 19.08.1948 р. – Центральний державний архів Івано-Франківської області. Ф.Р-1941, оп.1, сп.4, арк.34.
3. Кузьминов Я.Б. Инспектирование работы педагогического совета // Школоведение / Под ред. А.Н.Волковского и М.П.Малышева. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1952. – С.202-209.
4. Калініченко П.Д. Спостереження і аналіз уроків – основний метод вивчення роботи учителя / З досвіду роботи обласних інститутів удосконалення Української РСР. Збірник №1. – К.: Радянська школа, 1956. – С.25-26.
5. Матеріали о награждении работников народного образования. – Центральний державний архів Івано-Франківської області. Ф.Р-3, оп.5, сп.13, арк.17.
6. Накази, розпорядження та інструктивні листи МО УРСР (6.01-31.12.1947р.). – Центральний державний архів Івано-Франківської області. Ф.Р-3, оп.2, сп.47, арк.156.
7. Протоколи засідань педагогічних рад. Т.1. – Центральний державний архів Івано-Франківської області. Ф.Р-2, оп.2, сп.5, арк.40.
8. Положення про єдину систему підвищення кваліфікації вчителів та працівників відділів народної освіти УРСР від 10 червня 1948 року // Збірник наказів та розпоряджень МО УРСР. – 1950. – №1. – С.14-15.
9. Свідоцтва: довідки про освіту вчителів 1939-1940 рр. – Центральний державний архів Івано-Франківської області. Ф.Р-2, оп.1-д, сп.1, арк.13.